

речи одного из главных действующих лиц произведения, то есть визиря. Третий пункт договора касался судьбы запорожских казаков и являлся следствием крымскотатарско-украинской коалиции. Казаки считались «подданными» хана («*sahibquran-ı zamanın qulları*»). Здесь, очевидно, подразумевается обстоятельство покровительства над запорожцами. Ханство взяло на себя функцию по обеспечению протектората над казаками на определенных обеими сторонами условиях. Визирь обязал поляков платить казакам жалованье («*ulüfe*» - в Османской империи жалованье янычара, определенная сумма, выдаваемая капыкулу и некоторым надзирателям за дворцом и государственными учреждениями) и, выразившись в переносном смысле, запретил даже искоса смотреть на принадлежащие казакам земли («*qıl'â u qura ve nevahisine eğri dahi baqmayasız*»). Визирь отметил, что для нарушения договора достаточно и одной жалобы казака («*biri şikâyet eyleye*»). Обязательства, поставленные перед поляками, являются итогом военного союза Крымского ханства и Запорожской сечи.

Таким образом, хроника «Тарих-и Ислам Герай хан» является важным источником по отражению военного союза Крымского ханства и Запорожской Сечи. М. Сенаи посвящает отдельный небольшой раздел касательно просьбы гетмана Хмельницкого помощи у крымского хана. Сам факт заключения объединенного соглашения не расписан детально, однако доходчиво и немногословно, порой даже образно. Необходимо подчеркнуть, что здесь также затрагиваются исторический, нравственный и религиозный аспекты в отражении союза. Автора в большей мере интересует сторона ханства, хотя он периодически на протяжении основной сюжетной канвы хроники пишет и о действиях казаков. Так, крымскотатарско-украинский союз представлен как единая, сплоченная и организованная «машина». Сенаи не ставил себе за цель лишь описать события, а показать свое «видение» этих событий.

Источники и литература:

1. Карпов Г. Ф. Начало исторической деятельности Богдана Хмельницкого (историко-критическое исследование) / Г. Ф. Карпов. – М. : Тип. Грачева. – 1873. – 265 с.
2. Львов Л. Отношения между Запорожьем и Крымом / Л. Львов. – Одесса : Изд-во : Тип. Штаба Округа. – 1895. – 60 с.
3. Туранли Ф. Г. Літописні твори М. Сенаї та Г. Султана як історичні джерела / Туранли Ф. Г. – Київ. – 2000. – 311 с.
4. Усеинов. К. Кырымлы Хаджи Мехмед Сенаи. Книга походов. История хана Ислям Гирия Третьего / К. Усеинов. – Симферополь : Крымское учебно-педагогическое государственное издательство. – 1998. – 72 с.
5. Kolodziejczyk Dariusz. The Crimean Khanate and Poland-Lithuania : international diplomacy on the European periphery (15 – 18th century) : a study of peace treaties followed by annotated documents (The Ottoman Empire and its heritage, v. 47) / by Dariusz Kolodziejczyk. – Leiden-Boston : Brill. – 2011. – 1050 p.
6. Аль-Газали М. Нравственность мусульманина (пер. с арабского А. И. Рустамова) / М. Аль-Газали. – К. : Ансар Фаундейшн. – 2003. – 364 с.

Вишняк Н.Я.

УДК 821.161.2-95

ТАРАС ШЕВЧЕНКО І ЙОГО СЛОВО В КРИМСЬКОМУ ПОЛІКУЛЬТУРНОМУ СЕРЕДОВИЩІ

Анотація. Стаття присвячена інтеграції творчості Т.Г.Шевченко в кримський мистецько-культурний простір з часу публікації першої збірки його поезії «Кобзар» 1840 року до сьогодення. Розглядається кримська тема в поетичній, прозовій, драматургічній творчості письменника та в «Щоденнику» і в його художніх ілюстраціях та малюнках, а також порушується питання наукового дослідження спадщини Шевченка в Криму і її вплив на формування самосвідомості кримчан та їх морально – естетичних засад.

Ключові слова : інтеграція, полікультурний простір, Крим, духовність.

Аннотация. Статья посвящена интеграции творчества Т.Г. Шевченко в крымское литературно-культурное пространство со времен публикации первого сборника его стихов «Кобзарь» 1840 – го года несмотря на её запрет со стороны царского самодержавия, которое распространилось на необъятной территории всей Российской империи, не исключая и Крымский полуостров, о чем свидетельствует секретный циркуляр министра внутренних дел царского правительства Л. Перовского к Таврическому губернатору Л. Пестелю, цитируемый в данной статье и по настоящее время. Рассматривается крымская тема в поэтическом, прозаическом, драматическом творчестве писателя и в «Дневнике», в его художественных иллюстрациях и картинах, а также затрагивается вопрос научных исследованиях наследия Шевченко в Крыму и её влияние на формирование самосознания жителей Крымского полуострова и их морально – эстетических основ.

Ключевые слова: интеграция, поликультурное пространство, Крым, духовность.

Summary. The article is devoted to the works of Taras Shevchenko - the famous Ukrainian writer, author of the famous a lyrical poet and dramatic works of Russian novels, the famous "Diary", and artistic illustrations, paintings and drawings, including the Crimean subjects who received high praise. Taras Shevchenko for his artistic work has been awarded the title of academician of the Russian Academy of Fine Arts painting. The article is devoted to the integration of creativity TG Shevchenko in the Crimean literary and cultural space since the publication of his first collection of poems "Poet" 1840 - the year, despite its prohibition by the tsarist autocracy, which has spread to the vast territory of the Russian Empire, not excluding the Crimean peninsula, as

evidenced by the secret circular of the Minister of Internal Affairs of the tsarist government Perovskaya the Tauride Governor L. Pestel, quoted in this article, and to the present. We consider the Crimean theme in poetry, prose, drama and creativity of the writer in the "Diary", in its artistic illustrations and paintings, as well as address the issue of scientific research heritage Shevchenko in the Crimea and its influence on the formation of identity inhabitants of the Crimean peninsula and its moral – aesthetic principles.

Keywords: *integration, multicultural space, Crimea, spirituality.*

Тарас Шевченко своєю мистецькою і громадсько-політичною та суспільною діяльністю справив величезний вплив на формування самосвідомості не одного покоління як своїх співгромадян – українців, так і представників інших етносів. Він став справді народним співцем. І, мабуть, Шевченко чи не єдиний з усіх великих поетів світу відповідає цьому поняттю у всій його повноті. «Він, – писав відомий російський критик Микола Добролюбов, – поет цілком **народний** (виділення наше – М. В.), такий, якого ми не можемо назвати у себе» [1, с. 269].

Нині важко знайти країну, в якій би ім'я Шевченка було б невідомим. Його твори перекладені більшістю мов світу. Йому споруджено величні пам'ятники на всіх континентах. « Найбільшому борцеві за свободу», - значиться на одному з них в столиці США, Вашингтоні, відкритому в 1964 році до 150 річчя з дня народження Шевченка в країні, яка в важкій боротьбі здобула державну незалежність.

Особливу ж шану і любов заслужив митець у рідній йому Україні. Та ідеали, сповідуванні ним про людську свободу і щастя, гуманність, добротність, любов до рідної землі і самозречене служіння своєму народові та Вітчизні знаходять все нових і нових прихильників його слова, і мислі серед все зростаючих шанувальників його таланту. Шанують Шевченка і на кримській землі, яка є невід'ємною частиною України. Питання про інтеграцію поета в кримський духовний простір порушувалось в ряді публікацій в періодиці і в окремих виданнях. І чи не першим започаткував цю тему Олександр Шева статтею «Крим у творчості Шевченка», опублікованою в 1961 році в літературному альманасі, «Крим», який виходив як орган Кримської обласної організації спілки письменників України. Він же був автором короткого критичного нариса «Крим в українській літературі», надрукованого в «Кримвидаві» 1963 року. Попри неприйнятні нині ідеологічні постулати, праця дослідника містить багато фактичного матеріалу, що стосується й теми «Шевченко і Крим». Деякі матеріали, присвячені кримській темі в творчості Шевченка та його місцю на літературній карті Криму неодноразово друкувала і газета «Кримська світлиця». Згодом вони стали основою окремого видання – енциклопедичного довідника «Шевченко і Крим», укладеного групою авторів за упорядкуванням Григорія Рудницького («Таврія» 2001). Були й інші публікації, однак вони, по суті, нічого нового до означеної теми не додавали, хіба дещо розширювали художнє трактування відомих з названих вище досліджень творів Т.Г.Шевченка на кримську тему, та повторювали вже відомі з них факти. Це стосується творів Шевченка, в яких йшлося про козаків, чумаків, вживався етнонім «Крим» та похідні від нього слова, зокрема ранніх історичних поем – «Гамалія», «Іван Підкова», «Тарасова ніч», деяких російськомовних повістей та « Щоденника» і ряду поезій.

На жаль, митцеві жодного разу не судилося побувати в Криму, хоч про це він і мріяв. Про такий його намір ним сказано в «Щоденнику», започаткованому в останній період перебування на засланні. В записі від 13 червня 1857 року накреслено маршрут його повернення із заслання через місто Астрахань на Чорноморію з метою відвідати свого давнього друга – українського письменника, етнографа, наказного отамана Чорноморського козацького війська Якова Кухаренка: « По случаю этого дружественного приветствия (Шевченко мав на увазі надіслані йому Кухаренком 25 рублів сріблом – М. В.) я расположил было мое путешествие таким образом. Через Кизляр и Ставрополь проехать в Екатеринодар прямо к Кухаренко. Насмотревшись досыта на его благородное выразительное лицо, я думал поехать через Крым (виділення наше– М. В.), Харьков, Полтаву, Киев... проехать в Петербург» [6, 4, 13-14]. Однак цей план, намічений Шевченком, не здійснився, бо йому довелося його змінити через отриманий від Михайла Лазаревського (одного з його близьких петербурзьких друзів, у якого він, повернувшись із заслання, жив біля трьох місяців). В тому листі до Шевченка від 2 травня 1857 року Лазаревський повідомляв, що « единые виновники его избавления» (визволення із заслання – М. В.) – це графиня Н. І. Толстая і її чоловік граф Ф. Л. Толстой. Саме вони просили царя про помилування поета. Тому Шевченко поспішив до Петербурга віддати їм «первый поклон» за свою свободу [6, 4, с. 14].

Та хоч Шевченкова мрія побувати в Криму, про який він чув ще з дитячих літ від чумаків, що мандрували до Чонгару й Перекопу по сіль (і як вважають дослідники, сам малим хлопцем їздив туди з батьком у чумацькій валці) і не збулася, однак згадки про Крим та події, що відбувалися там не раз зустрічаються в його творах. Причому це стосується і раннього періоду його творчості, і часу заслання і творів, написаних в останній період життя.

Оповіді діда Івана та бувалих людей, тих же чумаків та козаків запали ще в дитячу душу майбутнього поета. І вони стали згодом героями його творів. Не треба забувати і про широку панораму козацького та чумацького буття, відбитого в українській народній творчості, піснях і думах, співаних і простим людом, і кобзарями, які не раз він чув ще замолоду. Це стосується і минулих історичних подій, перш за все визвольної війни українського народу на чолі з Богданом Хмельницьким. Все це знайшло відгомін, художню інтерпретацію в Шевченкових творах. Кримські теми, мотиви і образи Шевченко брав і з писемної української літератури, зокрема з козацьких літописів Самовидця, Грабянки та Величка, які він придбав у власну бібліотеку. З літописом Самовидця Шевченко ознайомився в рукописі ще до його публікації в 1846 році або в М. Костомарова, чи в О. Бодяньського. А вже надрукований текст твору був надісланий йому на заслання в 1853 році. Очевидно, саме цей примірник з написом поета, зберігався в його бібліотеці. З рукописним варіантом літопису Самійла Величка Шевченко міг ознайомитись ще до заслання

або в того ж О. Бодяньського в Москві, або в Києві в М.Костомарова. А в час свого заслання у листах до О. Бодяньського та М. Іванишева він прохав надіслати йому два томи вже виданого в 1848 та 1853 роках літопису. На жаль, потрапили до нього вони лише в 1859 році від М. Савичева, який, отримавши їх від О. Бодяньського для пересилання Шевченкові, «держал их у себя, сам не знает, с каким намерением» [6, с. 164]. Третій же том цього літопису поет дістав теж 1859 року від М. Максимовича. Джерелом ознайомлення з добою Богдана Хмельницького, тісно пов'язаного з Кримом, був для Шевченка і рукописний варіант літопису Григорія Граб'янки, який вийшов з друку в 1853 році і теж знаходився в його особистій бібліотеці. Ще в 30 роках читав Шевченко і рукопис «Історія Русів», невідомого автора, виданий О. Бодяньським 1846 року і приписуваний О. Кониському. З нього Шевченко теж черпав окремі теми, образи і сюжети для своїх історичних творів «Тарасова ніч», «Великий льох», «Іржавець» в яких діють козаки, чумаки, згадується Крим. Про чумацькі валки до Криму йдеться в його повісті «Наймичка». Одним словом, Крим і його історія тісно вплітаються в творчість Шевченка і займають в ній своє художнє відображення.

Зразу ж після виходу першої збірки поезій «Кобзар» в 1840 році і високою оцінкою її критикою ім'я Шевченка ставало все більш відомим на терені Російської імперії. Не був виключенням і Крим, куди могло дійти його полум'яне слово. То ж не дивно, що царська влада, боячись його впливу на пробудження самосвідомості народу, за наказом самого Миколи I наклала суворе табу на поширення Шевченкових творів і в Криму. Цей факт засвідчено архівними документами. І один з них наведено в енциклопедичному довіднику «Шевченко і Крим». Це секретний циркуляр №438 від 19 червня 1947 року, надісланий міністром внутрішніх справ Російської імперії Л. Перовського до Таврійського губернатора Л. Пестеля, в якому значиться: «Государь император высочайше повелеть соизволил: напечатанные сочинения Шевченка (окрім нього тут названі ще імена П. Куліша та М. Костомарова і їх твори –М. В.) запретить и изъять из продажи...» [4, 5]. Забігаючи наперед, слід сказати, що вищенаведений царський указ негласно діяв і надалі в Російській імперії. Царизм, хоч поета вже не було в живих, боявся його викривального слова. Показовим у цьому став 1914 рік, коли було заборонено, зокрема в Москві, вшанування 100 – річчя з дня народження поета. Проте, долаючи царську заборону, твори Шевченка поширювались. І чим люди більше дізнавались про його страдницьку долю, його переслідування владою та виявленні при цьому непокору і стійкості, тим більше зростала його популярність і ширилось його слово по всій імперії, не виключаючи і Крим. Хоч і не так часто, але ім'я Шевченка стало з'являтися на сторінках і кримської періодики, зокрема в газетах «Крым», «Крымский вестник», «Салгир». Про те, що його твори і подвижницьке життя доходили до кримського читача, свідчать публікації в цих та інших виданнях. Одна з них, що належить Платону Дяченку, була вміщена 1861-го року в феодосійському журналі «Радуга», який виходив при Халібському вірменському училищі російськомовним додатком до журналу «Місяц Агавні». З цієї публікації кримські читачі дізналися про життя Шевченка, а також могли ознайомитись з одинадцятьма перекладними російською мовою творами поета, п'ять із яких переклав сам Платон Дяченко. Деякі Шевченкові твори поширювались і в рукописних списках, а його «Кобзар» можна було знайти в книжковій крамниці в М. Загородського в Сімферополі. І чим більше слово Шевченка доходило до кримчан, серед яких й тоді було чимало українців, тим більшу їх зацікавленість воно викликало. Особливий же інтерес до його творчості і вплив її на «умонастрій, – як зазначає Г. Рудницький, – кримського українства і пробудження його національної самосвідомості став помітним у кінці XIX століття» [5, 6]. Українська громада, шануючи поета, стала влаштовувати різні заходи, відзначати ювілейні дати, служити панахиди по поету. На одній з таких панахид, відслужених в Петропавлівській церкві Севастополя в лютому 1896 року, був і відомий письменник, літературознавець, біограф Шевченка, автор відомого дослідження «Тарас Шевченко – Грушевський, хроніка його життя» в 2-х томах. Він же в той самий день 25 лютого в газеті «Крымский вестник» опублікував статтю «Пам'яті Тараса Шевченка». Шевченківська тема проймає і його оповідання «Ранком в Алуцці», присвячене Леву Жемчужникову, художнику, другу поета. Події твору відбуваються теж у Криму.

Першою ж ластівкою, що започаткувала видання творів Шевченка в Криму та сприяла інтеграції його творчості в духовний світ кримчан, стала книга перекладів його поезій кримськотатарською мовою. Її видання готувалось до 125 – ліття митця, яке проходило в 1939 році. Книга вийшла роком пізніше в Кримському державному видавництві «Кримвидав» в Сімферополі під назвою «Сайлама шиірлер» загальним тиражем 3000 примірників. Заплановані після цього видання творів Шевченка й рідною мовою не здійснилися з причини воєнного лихоліття – Другої світової війни, яка не минула й Крим, що був тимчасово окупований ворожими військами. Та по війні, особливо в роки, коли йшла підготовка, а потім проходили ювілейні урочистості з нагоди 150-річчя з дня народження Шевченка, його твори стали активно друкуватись в Криму і українською мовою, а також в перекладах на російську. Тоді, в 60-ті роки, з 1957 до 1969 року, вони виходили вісім разів. Це були і окремі видання найбільш відомих поем – «Катерина» (1957), «Гайдамаки» (1958), «Сон» (1958), книга кількох поем (1960) під назвою «Поєми», і книга російськомовних повістей Шевченка (1961). А в тому ж 1961 році в видавництві «Крим» вийшов і досить об'ємний Шевченків «Кобзар» тиражем 50 тисяч екземплярів. Всі ці видання дали змогу кримським читачам більш ширше ознайомитись з творчістю Шевченка, проіннятися його життям (бо книги включали і передмови з довідками про його життєві дороги) і поетичним світом, відчутти художню красу його поезії.

Ще більше посилювався інтерес до Шевченка і з боку кримськотатарської громади. Чимало кримськотатарських письменників продовжували працювати над перекладами творів Шевченка своєю рідною мовою. Наслідком цього став вихід книги вибраних перекладів творів Шевченка кримськотатарською мовою за упорядкуванням М. Басирова у видавництві «Доля» під назвою «Далекий і близький Шевченко» (1999). А через рік в тому ж видавництві з'явилася поема Шевченка «Кавказ» чотирма мовами – українською, російською, кримськотатарською і англійською. Процес перекладу поезії Шевченка

кримськотатарською мовою активно триває і зараз. За програмою «Українська книга» підготовлена до друку нова праця за упорядкуванням Сабріє Кандимової, що є найбільшою за обсягом – книга перекладів творів Шевченка кримськотатарською мовою «Обніміться, брати мої...». Вона має вийти до 200 – ліття з дня його народження. До неї ввійшли переклади з 2-х попередніх видань «Сайлама шиірлер» (1940) та «Далекий і близький Шевченко» (1999) і нові переклади, значна частина яких здійснена останнім часом та ще не друкувалась. Вона, це книга, безперечно, поповнить кримську поетичну Шевченкіану.

Кримська тема, історія Криму та Кримського ханства, козащина, значні події, пов'язані з визвольною війною українського народу на чолі з гетьманом Богданом Хмельницьким, який, ведучи її, мав стосунки з Кримським ханом, займають значне місце і в мистецькій спадщині Шевченка, який був і талановитим художником, удостоєним звання академіка. Названим темам присвячено цілий ряд його малюнків, сюжети яких були йому підказані і народною творчістю, зокрема історичними піснями і вже згаданими козацькими літописами, «Історією Русів» та іншими історичними творами писемної літератури. Вони стали основою і Шевченкових ілюстрацій до книги М. О. Полевого «История Суворова...», опублікованою в 1843 році. До неї Шевченко виконав 32 ілюстрації деякі, з яких пов'язані з Кримом. Це такі, як «Суворов у кримського хана Шагін – гірея», «Суворов на святі в честь угоди з татарами», «Суворов у Муса-бея». Ілюстрував він і власні художні твори. Першим з них стала його ілюстрація під назвою «Тополя» (1838) до одноім'яної балади. Це один з нерідких пейзажних замальовків Шевченка, в яких домінує замилювання чудовими красвидами, особливо ж деревами. Сучасна кримська російськомовна поетеса Ольга Голубева в своїй книзі перекладів творів українських поетів російською мовою «Славянская душа» (2009) використала вісім таких малюнків, виконаних Шевченком, які популяризують його як художника [2, с. 3, 18, 28, 40, 52, 60, 66, 72].

Популяризація творчої спадщини Шевченка сприяють і науково – практичні та методичні конференції, що стали проводитись в регіоні в вищих навчальних закладах та в КРІШПО, на які запрошуються провідні шевченкознавці з різних областей України та зарубіжжя. Перша така конференція відбулася на базі тоді Сімферопольського університету 1986 році і була проведена разом з Інститутом літератури імені Т. Г. Шевченка Академії наук України. Нею були власне започатковані шевченкознавчі наукові дослідження в Криму. Наступна, присвячена 190 – річчю Шевченка, була організована і проведена в 2004 році кафедрою теорії та історії української літератури (за завідування Вишняком М. Я.) вже Таврійського національного університету разом з вищеназваним академічним Інститутом літератури імені Т. Г. Шевченка і його шевченкознавчого відділу, який у повному складі прийняв у ній участь. За наслідками конференції вийшов збірник наукових доповідей її учасників. Далі, з 2004 року, Всеукраїнські наукові шевченківські конференції стали проводитись щорічно і Кримським республіканським інститутом післядипломної педагогічної освіти (КРІШПО). Було проведено 9 таких конференцій. Однак в зв'язку з розформуванням даного навчально-методичного закладу з проведенням таких конференцій, на які запрошувались відомі вчені з провідних вузів України, зарубіжжя, зокрема з Польщі, та сформувався фаховий загін дослідників творчості Шевченка в Криму, виникла загроза їх зриву. Естафету таких конференцій підхопила кафедра української філології (зав. кафедри Грозян Н.Ф.) Кримського республіканського інженерно – педагогічного університету. На його базі вже проведено три Всеукраїнські шевченківські конференції з публікаціями в окремих наукових збірниках їх матеріалів. Наступна щорічна конференція відбудеться в березні 2014 року і буде присвячена 200- літтю Тараса Шевченка. Співорганізаторами цих конференцій виступають Національна спілка письменників України та її Кримське республіканське відділення НСПУ і Інститут літератури ім. Т. Г. Шевченка, його відділ шевченкознавців.

Важливою подією, що також сприяла популяризації творчості Шевченка було і проведення в Криму (2011 рік) щорічного Міжнародного літературно – мистецького свята «В сім'ї вольній, новій...», за участю як місцевих письменників, так і провідних майстрів слова з усієї України, а також зарубіжжя.

Як і раніше, коли слово Шевченка прийшло до Криму і служило пробудженню самосвідомості читачів, вражало їх своєю художньою довершеністю, воно і нині на благословенній кримській землі, яку населяє більше ста національностей та народностей, окрім значного естетичного впливу, допомагає прищепленню серед них толерантності і миролюбства, дружби і братства їх взаємин.

Джерела та література:

1. Біографія Т. Г. Шевченка за спогадами сучасників. – К., 1958. – 439 с.
2. Славянская душа : из украинской поэзии: сборник / [сост. О. Голубева]. – Симферополь : Доля, 2009. – 78 с.
3. «Наче з арфи золотої...»: Українські письменники про Крим [Текст] / [Упор. О.М. Івасюк, Упор. В.Є. Бузинська]. – Симферополь : Бізнес-Інформ, 2004. – 182 с.
4. Тарас Шевченко і Крим. Енциклопедичний довідник / [Упорядник Г. А. Рудницький]. – Симферополь : Таврія, 2001. – 288 с.
5. Шева О. Крим в українській літературі: Літературно-критичний нарис / О. Шева. – Симферополь : Кримвидав, 1963. – 126 с.
6. Шевченко Т. Г. Повне зібрання творів: У 12 т. / [Редкол. : М.Г. Жулинський (голова) та ін.]. – К. : Наук. думка, 2001.